

УДК 346.7:339:621.31

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОПТОВОГО РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ

*О. Ю. Битяк, кандидат юридичних наук
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

В статті міститься аналіз запропонованого державою в програмних документах щодо електричного комплексу реформування існуючої моделі оптового ринку електричної енергії. Піддано критиці рівень розробленості моделей, що пропонуються, і поставлено питання про неможливість створення адекватного господарсько-правового забезпечення, що базується тільки на фрагментарних тезах, які містяться в наведених державних програмах і концепціях.

Ключові слова: електроенергетичний комплекс, оптовий ринок електричної енергії, Енергетична Стратегія України, електроенергетичні відносини.

Постановка проблеми. Механізм оптового ринку електричної енергії виступає організаційно-правовим ядром усього електроенергетичного комплексу як економічної системи. Адже саме через оптовий ринок зустрічаються пропозиція (вироблена генеруючими компаніями електрична енергія) та попит (електропостачальники, які купують електричну енергію на цьому ринку з метою продажу її споживачам). Закон України «Про електроенергетику» визначає оптовий ринок електричної енергії України як ринок, що створюється суб'єктами господарської діяльності для купівлі-продажу електричної енергії на підставі договору. Згідно зі ст. 15 цього Закону купівля всієї електричної енергії, виробленої на електростанціях, потужність чи обсяг відпуску яких більші за граничні показники, а також на вітроелектростанціях, незалежно від величини встановленої потужності чи обсягів відпуску електричної енергії, та весь її оптовий продаж здійснюються на оптовому ринку електричної енергії України. Функціонування інших оптових ринків електричної енергії в Україні заборонено [1].

За ст. 15 Закону України «Про електроенергетику» оптовий ринок електричної енергії функціонує на підставі договору, яким об'єднуються його сторони – учасниками електроенергетичних відносин є суб'єкти господарювання, чия діяльність пов'язана з диспетчерським управлінням об'єднаною енергетичною системою України; виробництвом електричної енергії на електростанціях; передачею електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами; постачанням електричної енергії місцевими електричними мережами; оптовим постачанням електричної енергії.

Найважливішою складовою предмета даного договору є власне зобов'язання учасників дотримуватися Правил оптового ринку електричної енергії України [2, с. 54; 3, с. 146].

Слід зазначити, що правового регулювання функціонування оптового ринку електричної енергії саме на рівні чинного Закону України «Про електроенергетику» принципово недостатньо. Звичайно, що далеко не всі відносини мають отримати саме законодавче врегулювання, є і залишатиметься значний обсяг підзаконного регулювання, але засади функціонування оптового ринку електричної енергії не можуть бути врегульовані в межах декількох статей Закону України «Про електроенергетику».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що в цілому проблематику правового регулювання відносин в електроенергетичному секторі зачіпає достатня кількість науковців. Зокрема, це П. Лахно, Г. Балюк, але в прогностичному контексті проблематика реформування моделі оптового ринку електричної енергії в Україні практично не досліджувалась.

Формулювання цілей. Держава в низці програмних документів заявила про намір змінити модель оптового ринку електричної енергії, а отже, і зміст її господарсько-правового забезпечення. Разом з тим досвід суспільно-економічних перетворень у нашій країні свідчить про велику відстань між планами та їх реалізацією. Саме тому метою цієї статті є визначеність із практичною можливістю створити господарсько-правове забезпечення пропонованим реформам, з тим щоб у результаті з'явився ефективний, системно працюючий господарський механізм.

Виклад основного матеріалу. Повертаючись до проблематики оптового ринку, слід зазначити, що для надійного і безперебійного електропостачання споживачів, а також фінансової стабільності та прибутковості галузі у 1996 р. в Україні було створено оптовий ринок електричної енергії (ОРЕ) [4; 5]. Як зазначено в Концепції функціонування та розвитку ОРЕ України, нова економічна система ринкових відносин в електроенергетичній галузі України запроваджувалася з урахуванням того, що зазначена галузь функціонує в умовах об'єднаної енергетичної системи, яка об'єднує електростанції, електричні і теплові мережі, інші об'єкти електроенергетики спільним режимом виробництва, передачі та розподілу електричної енергії при централізованому управлінні цим режимом. Це значною мірою зумовило порядок ціноутворення на ОРЕ, купівлі-продажу електричної енергії, умови оформлення договірних відносин та інфраструктуру ОРЕ [6].

Відповідно до Енергетичної Стратегії України на період до 2030 року ОРЕ діє на основі договору між його членами, яким визначено умови діяльності, права, обов'язки і відповідальність його учасників, а також порядок діяльності, інфраструктура ринку та його органи. Економічні та фінансові механізми функціонування регулюються Правилами оптового ринку електроенергії та відповідними інструкціями до Договору [7].

Згідно із текстом Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України договір між членами ОРЕ України було підписано 15 листопада 1996 р. Він містить невід'ємні додатки, які визначають економічні та фінансові механізми функціонування ОРЕ – Правила оптового ринку електричної енергії, Інструкцію про порядок розрахунків, Інструкцію про порядок використання коштів оптового ринку електричної енергії, Інструкцію про порядок нарахування та обліку витрат [8]. Сторонами такого договору, що має особливу правову природу, на підставі якого створюється ОРЕ, є:

- виробники електричної енергії, які одержали ліцензію на право здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії;
- постачальники електричної енергії, які одержали відповідні ліцензії;
- державне підприємство «Енергоринок», яке одержало ліцензію на право здійснення підприємницької діяльності з оптового постачання електричної енергії;
- державне підприємство «Національна енергетична компанія “Укренерго”», що здійснює централізоване диспетчерське (оперативно-технологічне) управління об'єднаною енергетичною системою України і передачу електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами, яке одержало відповідні ліцензії.

Оператором ОРЕ є державне підприємство «Енергоринок», яке здійснює купівлю-продаж всієї електричної енергії, виконує функції розпорядника системи розрахунків (формування оптової ринкової ціни та розрахунок платежів) та розпорядника коштів ОРЕ.

Важливою складовою ОРЕ, є те, що оптова ринкова ціна, за якою здійснюється закупівля електричної енергії на ринку енергопостачальними компаніями, формується на основі середньозваженої ціни закупівлі електроенергії ОРЕ у її виробників (ТЕС, АЕС, ГЕС, ТЕЦ, ВЕС), з урахуванням цін продажу електроенергії на експорт та інших чинників.

Електрична енергія розподіляється енергопостачальними компаніями, що є ліцензіатами з постачання електроенергії за регульованим та нерегульованим тарифом [9].

Згідно з Концепцією функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України збережено об'єднану енергетичну систему України, що створює можливість безперервного доступу постачальників електричної енергії до об'єднаної та збалансованої потужності всіх виробників електричної енергії для гарантованого енергозабезпечення споживачів; забезпечено функціонування збалансованого за потужністю погодинного ринку; створено прозору систему функціонування в частині як обсягів купівлі-продажу електричної енергії, так і формування цін та платежів, що надає можливість контролю з боку членів ОРЕ, в умовах оптового ринку за допомогою державного

регулювання досягнуто підвищення рівня розрахунків коштами та уникнено застосування бартерних систем; забезпечено формування єдиної усередненої оптової ціни на електричну енергію; закладено систему саморегулювання ОРЕ за допомогою Ради ОРЕ, її аудитора та арбітражної комісії тощо [7].

У зв'язку з цим виникає запитання: чи потрібно змінювати модель організації ОРЕ, аби розв'язати левову частку зазначених проблем? Це запитання має не тільки соціально-економічне значення, а й значення для законодавчої політики держави в електроенергетичній галузі. Адже повна перебудова моделі ОРЕ, а фактично і усієї систематики відносин на електроенергетичному ринку як такому потребує докорінної зміни змісту електроенергетичного законодавства. Розв'язання ж зазначених та інших проблем розвитку електроенергетичної галузі у межах існуючої моделі шляхом її модернізації дозволяє обмежитися сутнісними змінами, вдосконаленням чинного законодавства, навіть і шляхом його кодифікації, але без зміни основних змістовних аспектів, як у функціонуванні самого ОРЕ, що практично довів свою надійність та стабільність, так і змістовних аспектів законодавчого регулювання відповідних господарських відносин.

На нашу думку, серед переліку проблем розвитку ОРЕ тільки «обмеження конкуренції серед виробників електричної енергії не дає змоги формувати ефективну ринкову ціну на електричну енергію, що призводить до неоптимальних цінових сигналів для учасників ринку, споживачів та потенційних інвесторів», та «відсутня можливість створення привабливого інвестиційного клімату для спорудження сучасних енергетичних потужностей», можна визнати такими, що потребують системно-структурних змін організації усього електроенергетичного ринку, але з низкою застережень [10, с. 121]. Адже відносини природної монополії як технічно і технологічно невід'ємної складової самого електроенергетичного комплексу тлумачаться як мережі електропостачання, так і розподіл електричної енергії на регіональних та місцевих ринках, невід'ємна організаційна його складова – функціонування безальтернативної об'єднаної електро-енергетичної системи автоматично робить будь-які ринкові перетворення в електроенергетичній сфері за визначенням квазіринковими. Слід урахувувати також велику роль імперативу забезпечення національної енергетичної безпеки, що завжди був і буде присутнім як найважливіший публічний інтерес щодо електроенергетичної галузі. Цілком природно, що засоби його забезпечення обмежуватимуть вияви підприємницьких свобод на цьому ринку, так би мовити, «за визначенням».

У цілому ж аналіз наведених проблем функціонування ОРЕ електричної енергії свідчить про їх потенційну можливість бути розв'язаними без зміни існуючої моделі організації такого ринку, а заявлені в цитованих програмних документах завдання переходу до інших моделей відповідають не стільки загально соціальним інтересам, скільки корпоративним.

Концепція функціонування та розвитку ОРЕ прямо фіксує, що в Україні створена та існує одна з чотирьох основних моделей організації оптових ринків електричної енергії, а саме модель єдиного покупця-продавця. До варіантів моделей оптових ринків електричної енергії згідно з названим документом віднесені:

- 1) модель єдиного покупця;
- 2) лібералізована модель єдиного покупця;
- 3) модель повномасштабного (обов'язкового) оптового ринку;
- 4) модель двосторонніх договорів з балансуєчим ринком.

Всі країни Європейського Співтовариства розвивають ринки, для яких характерна взаємодія між двосторонніми контрактами та балансуєчим ринком. Але в цьому контексті слід зауважити, що головною метою є ефективний надійний механізм функціонування електроенергетичного комплексу із стабільною перспективою його довготривалого розвитку. Яка модель для України буде найбільш вдалою, до правового закріплення такої і слід прагнути, безвідносно до моделі організації електроенергетичного ринку у країн-сусідів тощо.

Неважко спрогнозувати реальний розвиток подій на українському електроенергетичному ринку у разі переходу до лібералізованої моделі. Як уже зазначалося, електрична енергія електростанцій є значно дешевшою за електричну енергію ТЕС та АЕС. Саме тому в першу чергу вона стане об'єктом укладення прямих двосторонніх договорів. Неважко також спрогнозувати, чий підприємства одержать статус споживачів – учасників незалежного ринку. Наслідком такої реалізації «модернізованого» оптового ринку буде відповідне підвищення тарифу на електричну енергію, що буде реалізовуватися через підприємство «Енергоринок» іншим, «непривілейованим» споживачам. У цьому разі для того, аби лібералізована модель єдиного покупця ефективно запрацювала, завданнями законодавчої політики держави в цій сфері мають стати, по-перше, абсолютно прозорі, встановлені в законі процедури надання статусу учасника незалежного ринку, якими б було нейтралізовано можливості цінової дискримінації інших учасників – споживачів такого ринку; по-друге, такими ж прозорими мають стати і правила визначення генеруючих компаній, що також одержують право на укладення таких двосторонніх договорів поза «єдиним покупцем-продавцем».

Відповідно до Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України модель повномасштабного (обов'язкового) оптового ринку встановлює обов'язковий пул, через який всі великі виробники повинні продавати свою електричну енергію, і всі постачальники повинні купувати свою електричну енергію. Такий пул засновано на багатосторонній угоді, яка є контрактом на пропорційну купівлю і продаж електричної енергії через пул, в якому визначаються всі необхідні умови для такої торгівлі.

На нашу думку, така модель оптового ринку передбачає, по-перше, тотальну приватизацію всіх активів у галузі, коли учасниками пулу мають бути суб'єкти господарювання, ідентичні за своїм юридичним і подібні за своїм фактичним статусами; По-друге, пул може стабільно функціонувати лише за умови високої ділової культури та договірної дисципліни. Адже будь-яка відмова у виконанні своїх зобов'язань учасником пулу підриває необхідний баланс між виробітком електричної енергії та її споживанням, що може спричинити збитки і генеруючим компаніям, і споживачам.

Четвертою моделлю організації ОРЕ є модель двосторонніх договорів та балансуючого ринку. Згідно з її властивостями учасники ринку вільні вибирати між комбінацією довго-, середньо- і короткострокових договорів та купівлею-продажем електричної енергії на балансуючому ринку. Складність цієї моделі, як зазначається у Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України, полягає у тому, що через можливість учасників ринку укладати контракти безпосередньо між собою обсяги, зазначені в контрактах, мають бути узгоджені з роботою системи у реальному часі, а це потребує запровадження складного сучасного технічного обладнання. У зазначеному документі розгляд основних моделей організації оптового електроенергетичного ринку супроводжується висновком про те, що найрозвиненіші країни світу одержали структуру ринку, яка базується на двосторонніх контрактах. З цього робиться такий висновок: враховуючи світовий досвід розвитку оптових ринків електричної енергії, норми Європейської Енергетичної Хартії та вимоги Директив Європейського парламенту стосовно загальних правил на внутрішньому ринку електричної енергії, а також особливості функціонування об'єднаної енергетичної системи України, подальший розвиток системи відносин ОРЕ передбачає поступовий перехід від діючої системи шляхом її подальшої лібералізації до перспективної моделі повномасштабного конкурентного ринку, який включатиме:

- ринок прямих товарних поставок електричної енергії, який функціонує на основі двосторонніх договорів купівлі-продажу електричної енергії між виробниками і споживачами, як на біржі, так і на позабіржовому ринку;
- балансуючий ринок електричної енергії;
- ринок фінансових контрактів;
- ринок допоміжних послуг.

Треба зазначити, що в першу чергу це є справою економістів і фахівців-енергетиків оцінювати реальність такого переходу та його організаційну, технологічну, економічну підготовленість. Нашою справою є оцінювання адекватності і досконалості господарсько-правової забезпеченості подібних трансформацій. Однак не можна не зауважити, що в таких ґрунтовних документах, якими є Енергетична Стратегія України на період до 2030 року та Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії

України, перехід до моделі двосторонніх договорів та балансуючого ринку аргументується переважно зовнішніми чинниками, зокрема досвідом розвинених країн. У той же час функціонування ОРЕ в контексті трансформацій його моделі абсолютно не розглянуто з позицій, по-перше, національної енергетичної безпеки, по-друге, наслідків виникнення «міжолігархічних конфліктів», у процесі як конкурентної боротьби та спроб захоплення активів, так і боротьби за вигідні умови діяльності, одержання державної підтримки тощо; по-третє, запропонований в названих документах поетапний перехід до нової моделі оптового ринку через перехідні періоди не передбачає викладення відповідних адекватних моделей їх організаційно-господарського забезпечення. Адже перехід до більш ринкових за змістом моделей організації оптового ринку не тільки не означає відмову від такого організаційно-господарського супроводження, а й навпаки, потребує і застосування більш тонких засобів державного регулювання, запровадження саморегулювальних механізмів з делегуванням державою низки своїх організаційно-господарських повноважень.

Висновки. У цьому сенсі слід констатувати, що і Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України, і Енергетична Стратегія України на період до 2030 року в сенсі закінченості в них алгоритму економічної та організаційної політики держави у сфері реформування оптового ринку електричної енергії є документами абсолютно недостатніми. Вони створюють лише ескіз потенційних перетворень і не можуть бути використані безпосередньо як база для формування остаточних положень правової та законодавчої політики в електроенергетичній сфері.

Такий висновок фактично підтверджується і надзвичайно загальними пропозиціями щодо вдосконалення законодавства в частині реформування саме оптового електроенергетичного ринку. Так, зокрема, Енергетична Стратегія України на період до 2030 року в п. 3. 1. 6. «Оптовий ринок електричної енергії» в частині пропозицій щодо вдосконалення законодавства обмежується фіксацією необхідності підготування нормативно-правової бази для визначення умов і правил функціонування нової моделі енергоринку, зокрема, принципів роботи балансуючого ринку, гарантій відшкодування його фінансових ризиків, порядку укладення прямих договорів, їх взаємодії із балансуючим ринком тощо, тобто завдання поставлені фрагментарно і в найбільш загальному вигляді. Розділ XV Енергетичної Стратегії України на період до 2030 року, спеціально присвячений законодавчому забезпеченню розвитку паливно-енергетичного комплексу, обмежується лише констатацією необхідності законодавчого забезпечення вдосконалення функціонування оптового ринку електроенергії, законодавчого закріплення за регулюючим органом функції встановлення правил роботи ринків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про електроенергетику : Закон України від 16.10.1997 р. № 575/97–ВР // Офіц. вісн. України – 1997. – № 46. – С. 1.
2. Вавженчук С. Я. До питання договірної відповідальності за договорами на постачання електроенергії / С. Я. Вавженчук // Юрид. вісн. – 2009. – № 1 (10). – С. 51–58.
3. Луць В. В. Особливості розвитку договірного права в сучасних умовах / В. В. Луць // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – 1999. – Вип. 6. – С. 145–147.
4. Про початок оптового ринку електроенергії і тимчасовий порядок формування цін на ньому: постанова НКРЕ від 09.04.1996 р. № 9 // Закон і бізнес. – 1996. – 5 червня (додаток). – С. 3.
5. Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 р. № 1789 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 47. – Ст. 2164.
6. Егиазаров В. А. Договір енергоснабження / В. А. Егиазаров, В. А. Игнатюк, М. И. Полупанов // Право и экономика. – 2001. – № 7. – С. 80.
7. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 145–р. [Електронний ресурс] // Законодавство України : Офіційній веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=145-2006-%F0>.
8. Договір між Членами Оптового ринку електричної енергії України 15 листопада 1996 року [Електронний ресурс] // Правові системи НАУ. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=%6E%30%30%30%31%32%32%37%2D%39%36>.
9. Про затвердження Інструкції про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності незалежно від форм власності ліцензій на виробництво, передачу та постачання електричної енергії: постанова НКРЕ від 15.11.1995 р. № 9 // Зб. нормативних документів НКРЕ. – Київ, 1998. – С. 134–155.
10. Битяк О. Ю. Удосконалення господарсько-правового регулювання електроенергетичного ринку України / О. Ю. Битяк // Право України. – 2008. – № 7. – С. 85–90.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОПТОВОГО РЫНКА ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ЭНЕРГИИ

Битяк А. Ю.

В статье содержится анализ предлагаемого государством в программных документах относительно электроэнергетического комплекса реформирования существующей модели оптового рынка электрической энергии. Критикуется уровень разработки предлагаемых моделей и ставится вопрос о невозможности создания адекватного хозяйственно-правового обеспечения, которое

базирується тільки на фрагментарних тезисах, що містяться в наведених державних програмах і концепціях.

Ключевые слова: електроенергетический комплекс, оптовий ринок електричної енергії, Енергетическа Стратегія України, електроенергетическіє відносини.

PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF COMMERCIAL AND LEGAL PROVISION OF FUNCTIONING OF THE WHOLESALE MARKET OF ELECTRIC ENERGY

Бутяк О. Ю.

The article contains analysis of electric energy complex, suggested by the state in programme documents, concerning reforming of existing model of the wholesale market of electric energy. The author treats the level of development of suggested models critically and puts the question about impossibility of creation of adequate commercial and legal provision, basing only on fragment theses, which are contained in named state programmes and conceptions.

Key words: electric energy complex, wholesale market of electric energy, Energy strategy of Ukraine, electric energy relations.

УДК 346.3(477):339.9

ОКРЕМІ ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗМІСТУ ДОГОВОРУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ

Н. І. Самойлова, здобувачка

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Сформовано окремі правові позиції щодо змісту договору між Україною та ЄС про створення зони вільної торгівлі. Вони можуть бути використані в переговорному процесі, що триває. Серед них зазначено: необхідність надання Україні перехідного періоду для гармонізації національного законодавства з законодавством ЄС у сфері технічного регулювання та узгодження такої кількості винятків з названого режиму, зокрема, у сфері державних закупівель, що відповідають національним економічним інтересам України.

Ключові слова: договір про зону вільної торгівлі, технічне регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, захист національного товаровиробника.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах тотальної глобалізації, жодна держава не може дозволити собі бути в ізоляції. Спираючись виключно на